

ΠΛΑΙΣΙΑΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΩΝ ΑΝΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Το στίγμα της πρότασης.¹

Αφετηρία αποτελεί η σκέψη πως η συνείδηση είναι μάλλον σύμπλεγμα διαδικασιών σε ροή και όχι ουσία που μπορεί δυνητικά να εντοπιστεί τοποβιολογικά. Ως τέτοιο μπορεί να προσεγγιστεί με τους περιορισμούς που έχουν διατυπωθεί σε διάφορες προηγούμενες εισηγήσεις, με μια ανάλογα δυναμική ματιά. Προκρίνω ως τέτοια την πλαίσιακή διερεύνηση με βάση τις παρακάτω απλές ιδέες: Οι άνθρωποι κάθε μέρα λύνουν προβλήματα εμπλεκόμενοι σε πρακτικές οι οποίες εξελίσσονται σε πλαίσια. Η συνείδηση λοιπόν εκδηλώνεται ως συνδυασμός σε ροή, των ιδιοτήτων που της αποδίδονται στις συγκεκριμένες συνθήκες του ιδιαίτερου πλαισίου μιας πρακτικής που επιχειρεί να λύσει ένα ή περισσότερα προβλήματα της συγκυρίας. Στην παρουσίαση θα επιχειρηθεί να εξηγηθεί αυτή η θέση και να τεθούν οι επιστημολογικοί περιορισμοί της

Το εννοιολογικό υπόβαθρο

Ως πρακτικές, νοούνται εν μέρει διακριτά σύνολα από δράσεις και ρητές ή άρητες διεργασίες- σχέσεις, αντιπαραθέσεις και συγκλίσεις – τα οποία κατευθύνονται στην υλοποίηση κάποιων στόχων που συνδέονται με τη λύση προβλημάτων. Οι πρακτικές περιλαμβάνουν μια κοινή γλώσσα σε ότι αφορά τη διαδικασία λύσης προβλημάτων, τους μεθοδολογικούς κανόνες και τις προδιαγραφές των λύσεων.

Τα πλαίσια αυτά διαμορφώνονται ως οιονεί ανοικτά και ατελή πλην όμως αυτόνομα συστήματα – δομές, στο εσωτερικό των οποίων στήνεται ολόκληρο το πλέγμα των επιμέρους δράσεων κάθε πρακτικής. Συνιστούν δηλαδή το στοιχείο πάνω στο οποίο τα αποτελέσματα της πρακτικής- υποθέσεις, επιχειρήματα και λύσεις – στηρίζουν την ύπαρξή τους.

Η πληρέστερη, και περισσότερο συμβατή με τις δικές μας προκείμενες, εκδοχή για τη δομή του πλαισίου πρακτικής είναι αυτή του Batens, για τον οποίο ένα πλαίσιο αποτελείται από πέντε στοιχεία:

- i. **Το σύνολο των προβλημάτων που επιδιώκεται να επιλυθεί.** Τα προβλήματα είναι συγκροτητικά του πλαισίου πρακτικής ερωτήματα που αφορούν τη σχέση των αντιλημμάτων των εμπλεκόμενων με τα στοιχεία του περιβάλλοντος. Διαμορφώνονται ως προβλήματα ατελούς δομής (ill – structured problems) αφού έχουν πλαίσιακά εξαρτημένα δεδομένα. Η ατελής δομή του προβλήματος καθιστά εξίσου ατελείς και τις προδιαγραφές για την αναζητούμενη λύση. Συνιστά επομένως μια ενδογενή πηγή αβεβαιότητας και αυτό πρέπει να γίνεται κατανοητό και από τους εμπλεκόμενους στην διαδικασία, και από όσους επιδιώκουν την επιστημολογική της ανάλυση.
- ii. **Τα συμμετέχοντα άτομα (ένα ή περισσότερα)** Στο μέτρο που έχουμε μια διαδικασία συλλογικής επίλυσης προβλημάτων και με δεδομένο πως το πλαίσιο είναι αδύνατο να γίνει αντιληπτό κατά τον ίδιο τρόπο από όλους τους εμπλεκόμενους στη λύση του προβλήματος, η συλλογική διαδικασία δεν μπορεί να αναχθεί σε απλή συνάθροιση των ατομικών προσεγγίσεων. Πρέπει να προκύψει σύνθεση, η οποία αναδεικνύεται μέσα από την επικοινωνία, τη σχέση, το διάλογο. Η σύνθεση αυτή βασίζεται στην ύπαρξη κάποιου κοινού υπόστρώματος συνενόησης που διαμορφώνουν τα υπόλοιπα στοιχεία του πλαισίου.
- iii. **Οι πλαίσιακές βεβαιότητες** είναι γενικότερου χαρακτήρα οντολογικές παραδοχές οι οποίες γίνονται δεκτές χωρίς καμιά αμφισβήτηση στα όρια του πλαισίου και καθορίζουν τις οντολογικές προδιαγραφές λύσης του συγκεκριμένου προβλήματος ή ομάδας προβλημάτων. Αυτές περιγράφονται ανάγλυφα από τον Wittgenstein ως εγγενείς προϋποθέσεις εμπλοκής σε μια πρακτική:
« Με την ίδια βεβαιότητα που πιστεύουμε κάθε μαθηματική πρόταση, γνωρίζουμε πως τα γράμματα Α και Β προφέρονται, πως καλείται το χρώμα του ανθρώπινου αίματος. Γνωρίζουμε ακόμη ότι οι άλλοι άνθρωποι έχουν

αίμα που ονομάζεται 'αίμα'.

Αυτό σημαίνει πως τα ερωτήματα που κάνουμε και οι αμφιβολίες μας εξαρτώνται από το γεγονός ότι ορισμένες προτάσεις εξαιρούνται από την αμφιβολία. Είναι ούτως ειπείν όπως οι στρόφιγγες γύρω από τις οποίες εκείνες κινούνται.» (Wittgenstein Φ.Ε παράγραφος 340-342, υπογράμμιση του ίδιου)

Σε ότι μας αφορά εδώ θα μπορούσαμε να εντάξουμε τρεις ομάδες παραδοχών

- a) Το κοινό βιονομικό σχέδιο. Όλα τα άτομα του είδους είναι δομημένα με βάση ένα κοινό σχέδιο, εμφανίζουν κατά συνέπεια ένα σύμπλεγμα από κοινές δομές και λειτουργίες οι οποίες διέπονται από μια σειρά κοινές αρχές.
 - b) Οι οντολογικές δεσμεύσεις που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της γνώσης υποβάθρου, η οποία για παράδειγμα σε μας εδώ αντλείται από τη φυσική, τη χημεία, τις βιοϊατρικές επιστήμες. Συγκροτούν ένα κοινό υπόβαθρο γενικεύσεων που περιγράφει τις διάφορες όψεις του κοινού βιονομικού σχεδίου.²
 - c) Τις υποστασιακές οντολογικές παραδοχές που αφορούν τον προσδιορισμό των εμπλεκομένων στην πρακτική υποκειμένων στο χώρο, το χρόνο και την δυναμική σχέση αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον τους διαμορφώνοντας τη λεγόμενη καθημερινή γνώση.
Οι παραδοχές αυτές περιορίζονται στα πλαίσια, είναι κατά μεγάλο μέρος άρρητες, επιδέχονται αναθεώρηση και δεν έχουν σαφείς οριοθετήσεις ένταξης στις ομάδες που προαναφέραμε. Είναι επίσης σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι δεν τίθεται θέμα σαφούς ποιοτικής διάκρισης ανάμεσα στη επιστημονική και καθημερινή γνώση από θέση αρχής. Είναι κατά τη γνώμη μου ζήτημα διαβάθμισης κάτι που επεκτείνεται και στις συναφείς πρακτικές.
- iv. Τους συναφείς ισχυρισμούς που θεωρούνται αληθείς,** αφορούν εξειδικεύσεις των οντολογικών παραδοχών στις συνθήκες του συγκεκριμένου πλαισίου. Οι εξειδικεύσεις αυτές διαμορφώνονται στην πορεία επεξεργασίας των δεδομένων του προβλήματος και παρέχουν πληροφορίες για τα στοιχεία επίλυσης του κυρίως αποκλείοντας επιλογές και αποσαφηνίζοντας στο μέτρο του δυνατού τις προδιαγραφές άλλων. Σε αυτούς τους ισχυρισμούς μπορούν να περιληφθούν και μια σειρά από συγκυριακές εξειδικεύσεις των υποστασιακών οντολογικών παραδοχών. Είναι προφανές πως αν και η λειτουργία τους δεν ταυτίζεται με αυτή των πλαισιακών βεβαιοτήτων, υπάρχει μια διαπλοκή. Κατά κάποιο τρόπο και ο ίδιος ο Batens το δέχεται όταν διαπιστώνει πως η διάκριση παραπέμπει στη λειτουργία που εκπληρώνουν οι οντότητες μέσα σε ένα πλαίσιο και δεν υποσκάπτεται από τη διαπίστωση πως σε ένα άλλο πλαίσιο ένα συναφές δεδομένο μπορεί να λειτουργεί ως βεβαιότητα και αντίστροφα.
- v. Τις μεθοδολογικές κατευθυντήριες γραμμές, αξίες και κανόνες.**
Συμπεριλαμβάνονται οι γενικές μεθοδολογικές προκείμενες του πλαισίου καθώς και ιδιαίτεροι κανόνες που προκύπτουν από την επεξεργασία στοιχείων του υποστρώματος οντολογικών παραδοχών όσο εξελίσσεται η πρακτική.
Στοιχεία του συνόλου αυτού μπορούν να αποτελούν:
- α. Η στατιστική και οι πιθανότητες ως στοιχεία συλλογισμού. Είναι δεδομένο πως οι νοητικές και εγκεφαλικές διεργασίες εμφανίζουν ένα δυνάμει απεριόριστο αριθμό παραλλαγών στον τρόπο εκδήλωσης και εξέλιξης και στα αναμενόμενα αποτελέσματα. Επομένως, η στατιστική και ο λογισμός των πιθανοτήτων είτε ως ρητό σύνολο μαθηματικών κανόνων, είτε ως άρρητο σύμπλεγμα δρόμων σκέψης, συνιστούν μια δέσμη από μεθοδολογικές πρακτικές επεξεργασίας στοιχείων που υπεισέρχεται αναπόδραστα στις διαδικασίες διαμόρφωσης, δικαιολόγησης και εφαρμογής γενικεύσεων.
 - β. Η αναλογία. Ο όρος αυτός συμπυκνώνει τα κοινά γνωρίσματα σε ένα μεγάλο δίκτυο δρόμων συλλογισμού, οι οποίοι βασίζονται σε συγκριτική αντιπαράθεση ανάμεσα σε

διαφορετικές όψεις της πραγματικότητας. Αναδεικνύονται ομοιότητες και διαμορφώνονται μοντέλα ή πρότυπα με τα οποία αναγνωρίζονται και περιγράφονται οντότητες και φαινόμενα. Η αναλογία αποτελεί η ίδια κυρίαρχο συλλογιστικό μοντέλο σε διεργασίες στη μελέτη των οποίων δεν υπαισέρχονται αποκλειστικά ποσοτικές παράμετροι.

γ. Ο αξιακός εμποτισμός. Αυτό που αποτελεί μέρος του υποστρώματος παραδοχών δεν είναι οι συγκεκριμένες αξίες που διαμορφώνουν το κλίμα της συγκεκριμένης περίπτωσης, αλλά η κοινή πεποίθηση όλων των εμπλεκόμενων πως οποιαδήποτε έννοια, οντότητα ή διεργασία υπαισέρχεται στις πρακτικές που υλοποιούνται έχει ένα εγγενή και αναπόδραστο αξιακό εμποτισμό. Η πεποίθηση αυτή είναι δυνατό να εκδηλώνεται ρητά, συχνά όμως είναι άρρητη, με την έννοια πως ο συγκεκριμένος ερευνητής μπορεί, εσφαλμένα, να πιστεύει πως ενεργεί ανεξάρτητα από αξίες, ή ότι αυτές οι αξίες δεν έχουν σχέση με το αντικείμενο του αλλά του επιβάλλονται από εξωτερικούς παράγοντες

Το πλαίσιο πρακτικής που συγκροτείται με την διαπλοκή των παραπάνω στοιχείων έχει δύο κύρια χαρακτηριστικά:

- Διαμορφώνεται και ως πλαίσιο ορθολογικότητας. Δεν υπάρχει, ούτε είναι δυνατό να διαμορφωθεί, ενιαίο διαχρονικό και καθολικής αποδοχής σώμα κριτηρίων με το οποίο να μπορεί να κριθεί η ορθολογικότητα μιας πρακτικής, μιας μεθόδου, ενός συλλογισμού ή μιας γενίκευσης. Διατυπώνουμε στο σημείο αυτό ρητά τη θέση πως η ορθολογικότητα αυτή μπορεί να κριθεί μόνο πλαισιακά, δηλαδή μέσα στα όρια του συγκεκριμένου πλαισίου πρακτικής. Οι βεβαιότητες, οι συναφείς αλήθειες, με άλλα λόγια οι οντολογικές και μεθοδολογικές παραδοχές, εμποτισμένες με το πλέγμα αξιών που επιβάλλεται στις συνθήκες της συγκεκριμένης περίπτωσης συγκροτούν ένα πλαισιακά καθορισμένο σώμα κριτηρίων με το οποίο κρίνεται η ορθολογικότητα. Στην πλαισιακή προσέγγιση έχουμε έτσι τη δυνατότητα της επιλογής. Μπορούμε να διακρίνουμε διαδικασίες εντός των οποίων λαμβάνουμε υπ' όψη μας περιορισμένο σύνολο κριτηρίων από άλλες όπου λαμβάνεται υπόψη οτιδήποτε θεωρούμε συναφές. Στον παρακάτω πίνακα³ εμφανίζονται οι παραλλαγές των μορφών ορθολογικότητας που μπορούν να επιλεγούν σε αντιπαράθεση με αυτές της καθολικής θεμελιωτιστικής προσέγγισης των προβλημάτων

	μερική ορθολογικότητα	Καθολική ορθολογικότητα
Πλαισιακή επίλυση προβλημάτων	<ul style="list-style-type: none"> • τοπικά κριτήρια • επιλογή κριτηρίων 	<ul style="list-style-type: none"> • τοπικά κριτήρια • όλα τα κριτήρια
Καθολική επίλυση προβλημάτων	<ul style="list-style-type: none"> • καθολικά κριτήρια • επιλογή κριτηρίων 	<ul style="list-style-type: none"> • καθολικά κριτήρια • όλα τα κριτήρια

- Υφίσταται συνεχή αναπλαισίωση δηλαδή διαρκή αναπροσαρμογή στην πορεία εξέλιξης της συγκεκριμένης πρακτικής. Η ροή των διεργασιών που διαπλέκονται δεν είναι ποτέ σχεδόν σταθερή και προβλέψιμη. Επομένως επιβάλλονται συνεχείς αναπροσαρμογές στους ρόλους, τη δομή, το περιεχόμενο, τα όρια των διαφόρων βεβαιοτήτων, όρια που καθίστανται συχνά ιδιαίτερα ασαφή. Επιβάλλεται λοιπόν μια διαρκής αναπλαισίωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνειδητοποίησης του αναπόδραστου αυτής της αναπλαισίωσης, αποτελούν οι συνεχείς προσπάθειες των ερευνητών, να διαμορφώσουν όλο και πιο σύνθετες και ευέλικτες νευροβιολογικές δομές για την εξήγηση των ιδιοτήτων της συνείδησης καθώς και λειτουργικά προγράμματα που να διακρίνονται από προσαρμοστικότητα

Πλαισιακή προσέγγιση του περιεχομένου του όρου συνείδηση

Για λόγους αυτοσυνέπειας θα ήθελα να ξεκαθαρίσω πως η νοηματοδότηση που θα επιχειρηθεί στη συνέχεια για τον όρο συνείδηση και τις ιδιότητες του θα διέπεται από τις ίδιες πλαισιακές προδιαγραφές. Πιο συγκεκριμένα το νόημα των όρων σε ένα δεδομένο πλαίσιο

α. αλληλοκαθορίζεται με τα εμπειρικά κριτήρια που χρησιμοποιούνται σε αυτό το πλαίσιο για να συνδεθούν οι όροι με τα δεδομένα της παρατήρησης. Η σχέση δεν είναι μονοσήμαντη αλλά αμφιμονοσήμαντη.

β. αλληλοκαθορίζεται με το σύνολο των δυνατών εκφάνσεων της πραγματικότητας στο νου των εμπλεκομένων και διαφέρει όχι μόνο από ομάδα σε ομάδα αλλά κυρίως από άτομο σε άτομο

εν τέλει είναι κατασκευή στην οποία εκτός των λεγομένων «αντικειμενικών δεδομένων» συμμετέχουν οι κάθε είδους προσωπικές απόψεις, προκαταλήψεις, ερμηνείες και ιδέες και κατά συνέπεια είναι σε διαρκή δυναμική νοηματικής αναπλασίωσης

Στο κλίμα αυτό η συνείδηση μπορεί να γίνει αντιληπτή ως νοηματικά πολυσχιδής έννοια η οποία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως απλή ιδιότητα του υποκειμένου ούτε να περιχαρακωθεί από ένα στατικό πλέγμα ιδιοτήτων με σταθερό και σαφές νοηματικό περιεχόμενο. Είναι μάλλον μια ροή πλαισίων βίωσης σχέσεων αλληλεπίδρασης του ατόμου με τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος σε συνεχή αναπλασίωση όσο εξελίσσεται η πρακτική στην οποία εμπλέκεται.

Χρειαζόμαστε λοιπόν μια ευρεία νοηματική περιγραφή του όρου συνείδηση την οποία εμπλέκονται δύο διαπλεκόμενα, αλλά διακριτά, επίπεδα:

- Διαρκής οντολογική περιγραφή, στην οποία η συνείδηση εκλαμβάνεται ως συνεχής αλληλεπιδραστική σχέση ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον του
- Συγκυριακή αποτύπωση μιας αίσθησης της τρέχουσας πρακτικής σε ροή που συνδέεται με την συγκεκριμένη εμπειρία

Σχηματικά μπορούμε να πούμε ότι το δεύτερο επίπεδο συνιστά το αποτύπωμα του πρώτου στις συνθήκες του συγκεκριμένου πλαισίου, ή καλύτερα συνδυασμού πλαισίων της συγκυρίας.

Και στα δύο επίπεδα η νοηματική περιγραφή αναφέρεται σε κάποιες ιδιότητες οι οποίες συνδέονται στον ένα ή τον άλλο βαθμό με το περιεχόμενο του όρου συνείδηση. Θα παραθέσω μια προσωπική επιλογή κάποιων από αυτές με μια κλιμάκωση που αφορά την δυσκολία απόδοσης διυποκειμενικότητας στο νοηματικό τους περιεχόμενο:

1. **Αποβλεπτικότητα.** Κάθε συνειδητό νοητικό φαινόμενο αποβλέπει σε κάτι. Έχουμε εδώ ως αφετηρία την απλή σκέψη του Brentano πως «Κάθε νοητικό φαινόμενο περιέχει κάτι ως αντικείμενο, παρότι διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο κάθε νοητικό φαινόμενο το περιέχει. Στην παρουσίαση κάτι παρουσιάζεται, στην αγάπη αγαπιέται, στο μίσος μισείται, στην επιθυμία είναι επιθυμητό κτλ». Αυτό το χαρακτηριστικό του νοητικού, το ότι οι συνειδητές νοητικές καταστάσεις έχουν κατεύθυνση προς ένα αντικείμενο ή περιεχόμενο – το οποίο πιθανά να μην υπάρχει- περιγράφεται ως αποβλεπτικότητα. Κατά τον Kim μπορούμε να διακρίνουμε δύο υποδιαίρεσεις
Α. **αναφορική** – σχετίζεται με την αναφορά των σκέψεων, πεποιθήσεων και κυρίως των προθέσεων – δηλαδή **προθετικότητα** που αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο και όχι κάποιο άλλο.
Β. **Περιεχομένου**- οι συνειδητές νοητικές διεργασίες έχουν νοηματικό περιεχόμενο που

συνιστά μια βιούμενη αναπαράσταση στο νου του υποκειμένου των πραγμάτων, τα οποία θεωρεί πως είναι έξω από αυτό και σε σχέση με αυτό. Κάθε συνειδητή διεργασία λοιπόν διαθέτει αναπαραστικό περιεχόμενο.

2. **Αιτιακότητα.** Αφορά δύο πράγματα: πρώτον, την απλή ιδέα πως η συνείδηση αλληλεπιδρά αιτιακά με το αντικείμενο της – υπαρκτό ή ανύπαρκτο οντολογικά. Δηλαδή το υποκείμενο θεωρεί ως αιτία της εμπειρίας του την συγκεκριμένη ροή αντιλημμάτων που διαπλέκεται με τις υποκειμενικές νοητικές διεργασίες οι οποίες την διαμορφώνουν σε πλοκή με κάποιο πλαισιακά προσδιορισμένο νόημα. Δεύτερον και κυριότερο σε ότι μας ενδιαφέρει εδώ, την θέση πως η αιτιακή αλυσίδα όλων αυτών των διαπλοκών οδηγεί σε μια σχέση με εγκεφαλική δομολειτουργική οντότητα. Σε ποιο βαθμό καταδεικνύεται μια τέτοια ιδιότητα συνδέεται με το περιεχόμενο της συγκεκριμένης αιτιακής σχέσης και το επίπεδο που στοχεύει κανείς την αναγωγιστική της κατάδειξη. Χρήσιμο θα ήταν σε αυτό το σημείο να συγκρατήσουμε τη ρήση του Wittgenstein: ‘Η αιτιολόγηση με βάση την εμπειρία έχει ένα τέλος. Αν δεν είχε δεν θα ήταν αιτιολόγηση.»
3. **Συντονισμός.** Εκφράζει το ρόλο της συνείδησης να συντονίζει κατάλληλα και να ολοκληρώνει τα μυριάδες αισθήματα – αντιλήματα ενός υποκειμένου και τα κατευθύνει προθετικά – στοχοκατευθυντικά. Αυτός ο ρόλος εκφράζεται κατά τη γνώμη μου από τη αλληλεπίδραση τριών επιμέρους ιδιοτήτων:
 - **Επιλεκτικότητα.** Η ιδιότητα αυτή συνδέεται με την άποψη που έχει εκφραστεί από μερικούς και σε αυτό το συμπόσιο, πως η συνείδηση επιλέγει από τα αναρίθμητα στοιχεία της πραγματικότητας που συνδέονται με το αντικείμενο
 - **Συμπληρωματικότητα.** Το υποκείμενο της συνειδητής εμπειρίας την συμπληρώνει, ορθότερα την φορτίζει, με στοιχεία που ενυπάρχουν στην ιδιοσυγκρατική του συγκρότηση και την προσωπική του ιστορία [ρητές ή και άρρητες μνήμες]
 - **Συνδυαστικότητα.** Το υποκείμενο συνδυάζει τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου της συνειδητής εμπειρίας τα οποία επιλέχθηκαν και συμπληρώθηκαν με προσωπικά στοιχεία κατά τον τρόπο που υπαγορεύει η περιοχή του αντιληπτικού πεδίου όπου εστιάζει αποβλεπτικά.Και τα τρία αυτά στοιχεία και κυρίως το πρώτο συνδέονται με την **προσοχή**. Η προσοχή ως νοητική διεργασία αναδεικνύεται έτσι ως αναγκαίο, όχι όμως ικανό, στοιχείο συγκροτητικό της συνείδησης καθώς μια συγκυριακή έκφανση της τελευταίας αναδύεται με αυτό που συμβαίνει όταν προκύπτει μετατόπιση της προσοχής με επίγνωση, προς ένα σύνολο ερεθισμάτων που συγκροτούν το αντικείμενο.

Η συντονιστική λειτουργία της συνείδησης είναι πλαισιακή. Το ποια στοιχεία των εξωτερικών αισθητηριακών αντιλημμάτων θα επιλεγούν, ποια προσωπικά στοιχεία θα επιλεγούν για να συμπληρώσουν το περιεχόμενο της εμπειρίας, και κυρίως πως θα συνδυαστούν όλα αυτά σχετίζεται με το πλαίσιο πρακτικής εντός του οποίου η συνείδηση εξελίσσεται ως ρέουσα αίσθηση. Το πλαίσιο αυτό περιέχει όλα τα στοιχεία που προηγούμενα περιγράφηκαν και διαμορφώνει τις συνθήκες εκδήλωσης της επόμενης ιδιότητας.
4. **Ατομική Προσβασιμότητα :** Η συνείδηση ως γενική έννοια δεν θεωρώ πως έχει διυποκειμενικά προσβάσιμο νόημα με απαιτήσεις για σαφήνεια, καθολικότητα και πληρότητα. Η πρόσβαση σε αυτή είναι και στα δύο επίπεδα ατομική. Η ατομική προσβασιμότητα εκδηλώνεται ως
 - ιδιωτικότητα. Η συνειδητή εμπειρία είναι με πληρότητα προσβάσιμη μόνο από το υποκείμενο που τη βιώνει. Δεν επιδέχεται κρίση περί ορθότητας με διυποκειμενική εγκυρότητα. Όπως λέει ο Wittgenstein « Αποτυπώνω στο νου μου το δεσμό του σημείου με το αίσθημα- αλλά αποτυπώνω στο νου μου δεν μπορεί να σημαίνει άλλο από: αυτή η διαδικασία μου επιτρέπει να θυμάμαι *σωστά* το δεσμό στο μέλλον. Αλλά σε τούτη την περίπτωση δεν έχω κανένα κριτήριο για την ορθότητα. Εδώ θα ήθελε κανείς να πει: ορθό είναι εκείνο που μου φαίνεται ορθό. Και αυτό σημαίνει μονάχα πως εδώ δεν μπορούμε να μιλάμε για ορθό. [... και αυτό γιατί] το ουσιαδές στο ιδιωτικό βίωμα δεν είναι πως ο

καθένας έχει δικό του υπόδειγμα αλλά ότι κανείς δεν ξέρει αν και ο άλλος έχει αυτό το υπόδειγμα ή κάποιο άλλο».

- Μοναδικότητα. Η συνειδητή εμπειρία είναι μοναδικός συνδυασμός όλων όσων προαναφέρθηκαν και μάλιστα μη επαναλήψιμος. Είναι κάτι πολυσυζητημένο στο συμπόσιο αυτό.

Άμεση είναι η σύνδεση με την επόμενη ιδιότητα η οποία αναφέρεται στην συνειδητή αίσθηση του βιωμένου εαυτού [lived self sense] ως φορέας που βιώνει συνεχή ροή συνειδητών αντιλημμάτων αλλά και ως υποκείμενο της συγκεκριμένης εμπειρίας

5. **Αυτοσυνείδηση.** [self – conciousness] Πρόκειται για την διαρκή και συγκυριακή εσωτερική εμπειρία εαυτού. Το υποκείμενο βιώνει συνειδητά τον εαυτό του ως μοναδικό βιωματικό αποβλεπτικό αποδέκτη κάθε εμπειρίας και της συγκεκριμένης συνειδητής εμπειρίας ως αναπαραστατικής σχέσης ανάμεσα σε ερέθισμα και αντίλημμα ανεξάρτητα από την οντολογική υπόσταση του πρώτου. Τίποτε άλλο δεν μπορεί να είναι παρόν αλλιώς έχουμε επ' άπειρο αναδρομή στην αναζήτηση του φορέα της εσωτερικής αυτής εμπειρίας. Η αίσθηση αυτή εκφράζεται με μια σειρά από μορφές, επιμέρους ιδιότητες, ορισμένες από τις οποίες επιγραμματικά αλλά ιδιαίτερα εύληπτα κατέγραψε η Ελένη η Σαββάκη και εγώ απλά μεταφέρω
- αυτοαναγνώριση: αναγνώριση της σωματικής μου υπόστασης
 - αυτοκτησία [self - ownership] το σώμα είναι δικό μου και φορέας των εμπειριών μου
 - αυτοποίηση [self – agency] Είμαι το ποιητικό αίτιο που βιώνει συνειδητά την εμπειρία και δρα ανταποκρινόμενο σε αυτή
 - αυτογνωσία. Αναγνωρίζω τις δικές μου νοητικές καταστάσεις και διεργασίες ακόμη και μέσα στη διαρκή αλληλεπίδραση τους με το κοινωνικό περιβάλλον
 - Αυτεπίγνωση: Έχω συνειδητή επίγνωση της προσωπικής μου νοητικής ικανότητας να ανακαλώ το παρελθόν μου και να επενδύω με αυτό τα αισθητηριακά δεδομένα.

Σκέψεις αναφορικά με την αναγωγή των ιδιοτήτων της συνείδησης

Όλα αυτά συνδυαζόμενα με ένα μοναδικό πλαισιακά εξαρτημένο τρόπο για κάθε υποκείμενο και εκφρασμένα με την ιδιαίτερη αποτύπωση της συγκυρίας, μια ιδιαίτερη τροπικότητα κατά την Ελένη, διαμορφώνουν την διαρκή και συγκυριακή συνιστώσα του νοηματικού περιεχομένου της συνείδησης.

Πριν αρχίσουμε τη συζήτηση για την αναγωγή όλων αυτών, ξεκαθαρίζω πως κινούμαστε εντός του φυσικαλιστικού πλαισίου. Ανεξάρτητα από τη θέση για το αναγωγίμο των ιδιοτήτων και τη μορφή που αυτή η αναγωγή μπορεί να πάρει, η αφετηριακή θέση είναι πως κάθε ιδιότητα και συγκυριακή έκφανση ιδιότητας συνίσταται από στοιχεία που η οντολογική τους υπόσταση εδράζεται στο ευρύτερο υλικό υπόστρωμα που συζητήσαμε στην αρχή.

Για την αναγωγή τους λοιπόν το ζήτημα τίθεται ως εξής: Το αν όλα αυτά ανάγονται οντολογικά, συνδέεται με τη θέση που παίρνουμε στο δίλημμα της οντολογικής τους υπόστασης. Υπάρχουν ως ιδιότητες και με ποιους τρόπους;

Στο μέτρο που πιστεύουμε πως λέξεις όπως η αποβλεπτικότητα, η συνδυαστικότητα, η αυτοσυνείδηση κλπ εκφράζουν, αυτές ή άλλες δεν έχει τόση σημασία, οντολογικά πλήρεις, αιτιακά ενεργές, και νοηματικά αυτόνομες εννοιολογικές υποστάσεις που έχουν κατά περίπτωση ιδιαίτερη πλαισιακή έκφανση αλλά δεν ανάγονται σε αυτή, τότε διατυπώνουμε ένα γνήσιο νοητικό ρεαλισμό- αναδυτισμό ο οποίος αποκλείει εκ των ενόντων κάθε προσπάθεια αναγωγής σε νευροφυσιολογικό ή άλλο επίπεδο οποιασδήποτε από αυτές τις ιδιότητες, η άλλες.

Στο μέτρο που θεωρούμε πως όλα αυτά συνιστούν απλές λεκτικές αποτυπώσεις, ονόματα επιμέρους ατομικών ποιοτήτων, αιτιακά αδρανή και χωρίς κανένα γενικό νοηματικό περιεχόμενο, εκφράζουμε μια ανοικτά επιφαινομεναλιστική θέση η οποία εμπεριέχει τη δυνατότητα, άρα και νομιμοποιεί την προοπτική για καθολική μονοεπίπεδη εξαιρεπτική οντολογική αλλά και διαθεωρητική αναγωγή όλων αυτών στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο.

Δεν υιοθετώ καμιά από τις δύο ακραίες θέσεις όπως άλλωστε και αρκετοί μελετητές οι απόψεις των οποίων καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα ανάμεσα στα δύο άκρα. Συνοψίζω κάποιες θέσεις για τον αναγωγισμό που έχω εκφράσει σε προηγούμενες τοποθετήσεις που συμπυκνώνονται στη θέση της πλαισιακής ασαφούς αναγωγιστικής προοπτικής

1. Ένα αναγωγιστικό εξηγητικό πρότυπο που αφορά το σύστημα των σχέσεων ανάμεσα στο νου και τον εγκέφαλο πρέπει προς το παρόν να εστιάζει σε μια μάλλον σύνθετη και μετριοπαθή προοπτική. Να ενοποιήσει μια σειρά από γενικεύσεις ποικίλης εξηγητικής εμβέλειας που έχουν διαφορετικές δυνατότητες πειραματικού ελέγχου σε ένα διεπιπεδικό, χρονικά δυναμικά εξελισσόμενο δίκτυο από αναγωγικές διαδρομές οι οποίες είναι ατελείς, επικαλυπτόμενες και συχνά ανταγωνιστικές μεταξύ τους. Το δίκτυο αυτό μπορεί να οδηγήσει προς μια ευλογοφανή, αξιοπρεπή για τα σημερινά επίπεδα της έρευνας εξήγηση ορισμένων μόνο από τις σχέσεις
2. Οι ιδιότητες μιας τέτοιας αναγωγικής σχέσης συνάδουν με ανάγουσες και αναγόμενες οντότητες χωρίς σαφή όρια νοηματικού περιεχομένου, στον ίδιο το ρόλο της αναγωγής διαπλέκεται η εξηγητική, εξαιρεπτική και προβλεπτική συνιστώσα χωρίς σαφή όρια εμβέλειας και αποτελεσματικότητας.
3. Τα μοντέλα γενικευμένης αναγωγής – αντικατάστασης⁴ σε σύμπλοκες δυναμικές μορφές συνδυαζόμενα με την αναζήτηση θεωριών μέσης εμβέλειας πολυτυπικού χαρακτήρα βασισμένες σε οντότητες που συγκροτούν ασαφή σύνολα μας βάζουν σε ένα δρόμο ο οποίος χαράσσεται με επίγνωση πως η ασάφεια, η αμφισημία και η αβεβαιότητα δεν μπορούν να εξαιρεπθούν. Μπορούν όμως να περιοριστούν ή ακόμη καλύτερα να γίνουν όπλα ανάπτυξης ευρετικής σε μια δυναμική πορεία αναζήτησης. Μπορούν οι νευροεπιστήμονες να αναζητήσουν σε κάποιες περιπτώσεις νευρωνικά κυκλώματα, σε άλλες σύνολα μορίων, ή ακόμη και συστήματα διεπιπεδικά, που θα μπορεί κάθε στοιχείο να ανήκει σε διαφορετικό βαθμό σε κάθε ένα από αυτά και οι αιτιακές διαδρομές να αποτελούν ένα πλέγμα δρόμων που να δίνει την καλύτερη κατά περίπτωση εξηγητική ισχύ.

Ας δούμε πως μπορούμε να εφαρμόσουμε τις θέσεις αυτές σε κάποιες από τις προαναφερθείσες ιδιότητες:

A. Για τις ιδιότητες που συνδέονται με την αποβλεπτικότητα και το συντονιστικό ρόλο και ιδιαίτερα για την προσοχή έχουν προταθεί μια σειρά από μοντέλα τα οποία συγκλίνουν στη θέση πως υπάρχουν εντοπισμένοι εγκεφαλικοί μηχανισμοί ελέγχου της προσοχής σε διάφορα επίπεδα νευρωνικής διασύνδεσης. Μπορεί κάποιος λοιπόν να διανοηθεί πως ο συντονιστικός ρόλος της συνείδησης μπορεί να αναχθεί σε νευροβιολογικούς μηχανισμούς με ικανοποιητικό κατά περίπτωση βαθμό εξηγητικής πληρότητας.

B. Η αιτιακή κανονικότητα που αναζητείται μπορεί να συλληφθεί για το ίδιο νοητικό φαινόμενο σε διάφορα επίπεδα λεπτομέρειας με διαφορετικές θεωρίες. Η προσέγγιση του Salmon για την διαδρομή από το φαινόμενο στην εξήγηση του ως ακολουθία στατιστικά συσχετισμένων παραγόντων με αιτιακές εξηγήσεις των σχέσεων συσχέτισης οδήγησε σε ένα ιδιαίτερα γόνιμο διάλογο για την επεξεργασία μιας έννοιας αναγωγιστικής αιτιακής εξήγησης με χαρακτηριστικά την δυναμική προσαρμογή και την ευελιξία η οποία να μπορεί να είναι συμβατή με την πολυπλοκότητα και την αβεβαιότητα που συνοδεύει τα φαινόμενα και τις διαδικασίες στα πλαίσια που διαμορφώνουν το περιβάλλον στο οποίο εντάσσονται και οι σχέσεις νοητικών και εγκεφαλικών διεργασιών. Όπως σε προηγούμενες εισηγήσεις αναλύθηκε οι σχέσεις αυτές μπορούν να εξηγηθούν με ένα συνδυασμό από εξηγητικά

πλαίσια στα οποία συνδυάζονται η επιστημολογική, η αιτιοκρατική ή στοχαστική-πιθανοκρατική αιτιακή συνιστώσα, με την ενοποιητική-λογική συνιστώσα. Κάθε σχέση μπορεί να εξηγηθεί με ένα συνδυασμό από θεωρίες μέσης εμβέλειας με διεπιπεδικά και δυναμικά χρονικά εξελισσόμενα χαρακτηριστικά.

Γ. αναζητώντας τώρα απάντηση στο ακανθώδες ερώτημα για την αναγωγιστική προοπτική των ιδιοτήτων που συνδέονται με την ιδιωτικότητα και την αυτοσυνειδησία, που τις περισσότερες από αυτές έχουμε συνηθίσει να αναφέρουμε ως qualia.

Για τι άραγε μιλάμε λέγοντας για υποκειμενικές ποιότητες; Κατά την άποψη μου τα σκαθάκια στο κουτί του Wittgenstein μας δίνουν μια απάντηση:

«Υποθέστε πως ο καθένας από εμάς έχει ένα κουτί μέσα στο οποίο βρίσκεται κάτι. Ότι βρίσκεται στο κουτί το ονομάζουμε ‘σκαθάκι’. Κανείς δεν μπορεί να κοιτάξει στο κουτί κάποιου άλλου και ο καθένας μας λέει ότι γνωρίζει τι είναι ένα σκαθάκι έχοντας κοιτάξει μόνο το δικό του σκαθάκι. Στην ιστορία αυτή θα ήταν δυνατό ο καθένας μας να έχει κάτι διαφορετικό μέσα στο κουτί του. Μάλιστα θα μπορούσαμε να φανταστούμε πως αυτό το πράγμα αλλάζει συνέχεια».⁵

Η επισήμανση είναι απλή, το να μιλάμε για τα ιδιωτικά, άμεσα προσβάσιμα qualia, είναι σαν να μιλάμε γι’ αυτά τα σκαθάκια. Είναι κάτι με αυτά τα στοιχεία που διαπιστώνω κοιτώντας μέσα στο κουτί και εκφράζω με αυτή τη λέξη. Η Ιδιωτικότητα και η αυτοσυνειδησία υπαγορεύουν πως ξέρουμε τι ακριβώς έχουμε τώρα στο νου αλλά δεν μπορούμε να ισχυριστούμε το ίδιο για το νου των άλλων. Έχουμε όμως κάτι, κάτι συγκυριακό, κάτι που αναπλαισιώνεται, αλλά και κάτι που έχει διάρκεια, την ίδια τη συνειδητή τους βίωση. Σε αυτή αναζητούμε την εξήγηση περιγράφοντας τη σχέση της με το φυσικό της υπόστρωμα που δεν είναι άλλο από την εγκεφαλική δομή και λειτουργία χωρίς να μας απασχολεί το μεταφυσικό Καντιανού τύπου ‘καθεαυτό’ που ίσως υπάρχει, ίσως και όχι.

Συζητώντας την αναγωγιστική προοπτική για τις υποκειμενικές ποιότητες, και όχι μόνο, πρέπει να επισημάνουμε τρία διαπλεκόμενα προβλήματα που αφορούν όλο το φάσμα των ιδιοτήτων της συνείδησης:

A. το πρόβλημα της πολλαπλής πραγμάτωσης: Για κάθε μορφή νοητικών διεργασιών, κατά συνέπεια και αυτές που σχετίζονται με τη συνείδηση, είναι πιθανό να υπάρχουν πολλαπλές εκδοχές φυσικής πραγμάτωσης ανάλογα με το είδος του νοητικού φαινομένου, το υποκείμενο και τη συγκυρία. Αυτές οι πραγματώσεις συνδέονται με αναρίθμητες παραλλαγές εκφάνσεων της νευρωνικής δομολειτουργικής πραγματικότητας που μπορεί να αναφέρονται στην ίδια ιδιότητα. Και αντίστροφα: στο ίδιο, ασαφών ορίων, νευρωνικό υπόστρωμα να αναφέρονται αιτιακές συνάψεις με πραγματώσεις διαφόρων ιδιοτήτων ή φαινομένων. Το ερώτημα είναι πως θα γίνει η διάξευξη αυτών των παραλλαγών με ένα εξηγητικά και οντολογικά αποτελεσματικό τρόπο. Η απάντηση κατά τη γνώμη μου είναι πλαισιακή

B. Το πρόβλημα της μη αντιστρέψιμης μοναδικότητας. Έχει επισημανθεί και σε προηγούμενες εισηγήσεις. Πρόκειται για ένα συνδυασμό δύο συνιστωσών: η χρονική συνιστώσα, όπως το διατυπώνει ο Edelman,⁶ « ένας βαθύς λόγος για την μη αντιστρεψιμότητα του ατομικού βιωμένου χρόνου έγκειται στη φύση των επιλεκτικών συστημάτων. ... Με δεδομένη την ποικιλία των ρεπερτορίων είναι εξαιρετικά απίθανο δύο επιλεκτικά γεγονότα, ακόμη και φαινομενικά ταυτόσημα, να έχουν ταυτόσημες συνέπειες. αξιακή – ιδιοσυγκρατική συνιστώσα έχει να κάνει με το δεδομένο πως επειδή τα ανθρώπινα όντα έχουν προθετικότητα και μνήμη έχουν την δυνατότητα με τις εκφάνσεις της συνείδησης τους που βασίζονται στις προσωπικές τους ιστορίες, να παρεμβαίνουν στις αιτιώδεις συσχετίσεις των ίδιων τους των νοητικών διεργασιών διαμορφώνοντας σε διάφορες χρονικές συγκυρίες το πλαίσιο δράσης τους με μοναδικό για την πρακτική που εμπλέκονται τρόπο.

Γ. Το πρόβλημα της πολυπλοκότητας. Η συνείδηση προκύπτει ως αποτέλεσμα φυσικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε πολυάριθμα διαφορετικά επίπεδα οργάνωσης που κυμαίνονται από το μοριακό ως το κοινωνικό. Επιπλέον αυτές οι σχέσεις είναι όπως είπαμε σε συγκυριακό επίπεδο, ιδιοσυγκρατικές και μη αντιστρεπτές, και, κατά τον Edelman, εκτός των ορίων πλήρους κατανόησης από τον ίδιο τον ανθρώπινο νου στον οποίο αναφέρονται.

Θεωρώ λοιπόν πως η αναγωγιστική προσέγγιση έχει ερευνητική προοπτική με την επίγνωση των προβλημάτων αυτών και τις επιστημολογικές οριοθετήσεις που συνάδουν με αυτά. Αυτές αναφέρονται στο νόημα των ερευνητικών ζητουμένων, στα μεθοδολογικά εργαλεία και στις γενικεύσεις που στοχεύουμε:

1. Πλατύ νοηματικό περιεχόμενο και πλαισιακή νοηματοδότηση. Θεωρώ πως για όλες τις έννοιες, [ιδιότητες, πεποιθήσεις, ιδέες] που σχετίζονται με τη συνείδηση διαμορφώνεται ένα πλατύ νοηματικό περιεχόμενο. Δηλαδή [Kim, 325] Οι διαφοροποιήσεις στα περιεχόμενα ανάμεσα σε διάφορες έννοιες δεν μπορεί να εξηγηθούν μόνο με όρους εσωτερικούς των υποκειμένων που τις διατυπώνουν αλλά σε συσχετισμό με καταστάσεις και διεργασίες εξωτερικές ως προς αυτά που έχουν να κάνουν με το ευρύτερο περιβάλλον και το συγκεκριμένο αντίλημμα. Έτσι γίνεται φανερό ότι η νοηματοδότηση είναι πλαισιακή και φυσικά οιονεί αναπλαισιώσιμη.

2. Στοχαστικότητα και στατιστικά εργαλεία. Στο μέτρο που καθίσταται προφανής η έλλειψη ενιαίων αιτιακών διαδρομών αμφιμονοσήμαντης συσχέτισης που να καλύπτουν με πλήρη αιτιοκρατική προοπτική την αλληλεπίδραση ερεθισμάτων και συνειδητών, ή μη, νοητικών διεργασιών, η στατιστική- στοχαστική προσέγγιση είναι η μεθοδολογική διέξοδος που δίνει έκφραση στην εγγενή αβεβαιότητα. Η συνείδηση συμπληρώνει, συνδυάζει και αναπλαισιώνει. Η σύνθεση όλων αυτών σε γενικευτικές θεωρήσεις γίνεται κυρίως με στατιστικά – στοχαστικά μεθοδολογικά εργαλεία.

3. Τοπικές αναγωγές και χαλαροί μέσης εμβέλειας νόμοι- γέφυρες ανάμεσα στα επίπεδα.

Οι αναγωγές στο μέτρο που επιτυγχάνονται είναι όπως τονίσαμε τοπικές, πολυεπίπεδες και ασύμμετρες. Τα μορφώματα αυτά είναι εύπλαστα και τροποποιήσιμα από τη συνεχή ροή εμπειριών και μπορούμε να τα προσεγγίζουμε με κατάλληλες κάθε φορά μεταβλητές. Επιδιώκουμε με αυτά μια συγκυριακή, χρονικά οριοθετημένη, τοπική αίσθηση ορθολογικότητας των εξηγητικών πλαισίων που διαμορφώνονται. Αντίστοιχα χαλαρές, ασαφών ορίων και οριοθετημένου χρονικού και νοηματικού εύρους είναι και οι γενικεύσεις που επιδιώκεται να διατυπωθούν.

Θα ήθελα να κλείσω την παρουσίαση αυτή αναρωτώμενος μαζί με τον Wittgenstein « τι πράγμα είναι ένα βαθύ αίσθημα; Θα μπορούσε άραγε να νοιώσει κανείς ένα αίσθημα σφοδρής αγάπης ή ελπίδας για ένα δευτερόλεπτο,- ότι και να προηγήθηκε αυτό το δευτερόλεπτο;- και δίνοντας την απάντηση μαζί του. Εκείνο που συμβαίνει τώρα έχει σημασία- σε αυτό το περιβάλλον. Είναι το πλαίσιο που του δίνει τη βαρύτητα.»⁷

¹Θεωρώ χρήσιμο να υπενθυμίσω 4 θέσεις που δίνουν το φιλοσοφικό υπόβαθρο της άποψης που καταθέτω, όπως τις είχα διατυπώσει σε προηγούμενες τοποθετήσεις στο παρόν συμπόσιο

1. Υλιστικός Μονισμός . Η πραγματικότητα είναι πολυποίκλη, εξελίσσεται διαρκώς αλλά είναι ενιαία, αδιάσπαστη, χωρίς ρήγματα στην σχέση της με τους παρατηρητές- ερευνητές της, οι οποίοι άλλωστε αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της
2. Ευρύτερη εκδοχή υλικότητας σε ένα διεπιπεδικό, πολυμορφικό, συνθετικό πλαίσιο
3. Προκαταλήψεις – Εσωτερικές συγκρούσεις. Δύο διαπλεκόμενες πηγές διαμάχης ανάμεσα στα υποκείμενα, χωρίς ιεράρχηση.
4. Παραδειγματική Μετατόπιση- Πλαισιακή προσέγγιση.
Κάθε πρόβλημα λύνεται εντός του συγκεκριμένου πλαισίου της πρακτικής της οποίας αποτελεί μέρος.

² Το κοινό βιονομικό σχέδιο είναι μια ορολογία που δανειζόμαστε από τον E. Pellegrino [PELLEGRINO E.D., D.C.THOMASMA “ A Philosophical Basis of Medical Practice. Toward a Philosophy and Ethic of the Healing Professions” OXFORD UNIVERSITY PRESS, NEW YORK 1981.] για να περιγράψουμε την αίσθηση περί ύπαρξης κοινής δομικής και λειτουργικής βάσης για την συγκρότηση των ατόμων του ίδιου βιολογικού είδους, χωρίς να υιοθετούμε τις υπερβατικού χαρακτήρα συμπαραδηλώσεις με τις οποίες τη φορτίζει. Διευκρινίζουμε ακόμη πως είναι αυτονόητο ότι η πλήρης γνωσιακή ιδιοποίηση του σχεδίου αυτού είναι αδύνατη, καθόσον η βιοιατρική γνώση συνιστά υβρίδιο γνωσιακών μορφών με διάφορους βαθμούς ενδεικτικότητας και αξιοπιστίας. Όμως η πεποίθηση περί της ύπαρξης του, καθώς και η πεποίθηση πως οι πάσης φύσεως βιοιατρικές γενικεύσεις συνιστούν όψεις του σχεδίου αυτού, θεωρώ πως αποτελούν συστατικά στοιχεία του υποστρώματος φιλοσοφικών πεποιθήσεων για κάθε ερευνητή και στο νευροεπιστημονικό πεδίο.

³ [Batens “Ανθρώπινη Γνώση” εκδ. ΠΕΚ ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1996, σ.99]

⁴ Για αυτό το μοντέλο και τις ιδιότητες πλεονεκτήματα που προσφέρει καθώς και για τα υπόλοιπα που αναφέρονται εδώ βλ. προηγούμενη εισήγηση.

⁵ WITTGENSTEIN L. “Φιλοσοφικές Έρευνες” μετάφραση Π. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ
Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΘΗΝΑ 1977 Θέση 293, σ. 132

⁶ G.M.Edelman «Αιθέρας θεϊκός, Λαμπερή Φωτιά» επ. Η.Κούβελα, Εκδ. ΚΑΤΟΠΤΡΟ Αθήνα 1996,
σελ. 262

⁷ WITTGENSTEIN L. “Φιλοσοφικές Έρευνες” μετάφραση Π. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ
Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΘΗΝΑ 1977, θέση 583, σ.193